

آثار عادی شدن گناه در جامعه از منظر نهج البلاغه

جمیله نوروزی^۱

چکیده

گناه، عملی است مغایر با اوامر الهی که موجب آلودگی نفس انسان می‌شود و تکرار آن می‌تواند منجر به عادی شدن گناه گردد. عادی شدن گناه، پیامدهای مخربی نه تنها برای فرد، بلکه برای کل جامعه به همراه دارد، زیرا قبح گناه شکسته شده و به تدریج به یک هنجار تبدیل می‌شود، بسیاری از افراد از این جنبه‌ی اجتماعی عادی شدن گناه غافل‌اند، غفلتی که عواقب وخیمی را در پی دارد، عادی شدن گناه به دلایلی همچون عدم شناخت خداوند متعال و عدم خودشناسی و وسوسه شیطان می‌باشد. که سبب غفلت از یاد خدا و دنیاگرایی افراطی، طول امل، کوردلی، کاهش تقوا و نفاق و تفرقه می‌شوند از ایرو باید از عادی شدن گناه پیشگیری کرد. راهکارهایی چون پیشگیری از گناه، مهار نفس و پرهیز از کوچک شمردن گناه به عنوان رویکردهای مقابله‌ای بایستی به کار گرفت. هدف انجام این تحقیق شناخت و آگاهی از علل، آثار و راهکارهای پیشگیری از عادی شدن گناه، بود و جمع آوری داده‌ها به صورت اسنادی کتابخانه‌ای بود.

کلید واژه : گناه، گناه در جامعه، تاثیر گناه، جامعه.

^۱ . طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمیه پاکدشت norozi.j2000@gmail.com

مقدمه

گناه، مفهومی دیرینه و آشنا در تاریخ اندیشه بشری و ادیان الهی است. در لغت، گناه به معنای نافرمانی، سرپیچی، انحراف و تجاوز از حد و مرز است. اما در اصطلاح دینی و اخلاقی، گناه به عملی اطلاق می‌شود که برخلاف اوامر و نواهی الهی باشد و فطرت پاک انسانی را آلوده سازد. این آلودگی، همانند زخمی بر روح و روان انسان است که در صورت عدم درمان و رسیدگی، می‌تواند گسترش یافته و آثار مخربی به بار آورد.

جامعه بشری همواره با پدیده گناه و پیامدهای آن دست و پنجه نرم کرده است. اما آنچه نگرانی اصلی را برمی‌انگیزد، نه خود گناه، بلکه «عادی شدن گناه» در میان افراد و گسترش آن در تار و پود جامعه است. هنگامی که یک رفتار ناپسند و خلاف اصول اخلاقی و دینی، دیگر برای افراد تازگی نداشته باشد و با بی‌تفاوتی یا حتی پذیرش روبرو شود، می‌توان گفت قبح آن ریخته و به مرحله «عادی شدن» رسیده است.

عادی شدن گناه در جامعه، نه یک مسئله جزئی و کم‌اهمیت، بلکه یک پدیده کلان اجتماعی با ابعاد چندگانه است که سلامت، انسجام و پویایی جامعه را به طور جدی تهدید می‌کند. این عادی‌شدگی، بستری برای رشد انواع فساد، تباهی اخلاق، ناکارآمدی نهادهای اجتماعی و در نهایت، فروپاشی تمدن‌ها فراهم می‌آورد؛ از این رو، پرداختن به این مسئله با هدف شناخت دقیق این آثار، به منظور تلاش برای پیشگیری از وقوع آن‌ها و ارائه راهکارهای مؤثر برای مقابله با این معضل اجتماعی امری بسیار حیاتی و ضروری است.

در میان منابع فراوانی که به موضوع گناه و آثار آن پرداخته‌اند، نهج‌البلاغه، به عنوان گنجینه‌ای از حکمت و راهنمایی‌های الهی، جایگاه ویژه‌ای دارد. این کتاب که حاصل سخنان، نامه‌ها و خطبه‌های حضرت علی (ع) است، در بردارنده تعالیم عمیق اخلاقی، اجتماعی و سیاسی است که بسیاری از مسائل روزگار ما را نیز پوشش می‌دهد. حضرت علی (ع) با بیان نافذ و استدلال‌های منطقی خود، به کرات به آثار زیانبار گناهان و پیامدهای اجتماعی انحراف از مسیر حق اشاره کرده‌اند.

با توجه به این که تحقیق که به شیوه توصیفی نگاشته شده است در پی پاسخ به این پرسش است که آثار عادی شدن گناه در جامعه از منظر نهج‌البلاغه چیست؟ و اهداف این تحقیق شناخت علل و آثار عادی شدن گناه و راهکارهایی برای پیشگیری از گناه می‌باشد که با جمع‌آوری کتابخانه‌ای اطلاعات و پردازش توصیفی تحلیلی آن، به سوال اصلی پژوهش، آثار عادی شدن گناه در جامعه از منظر نهج‌البلاغه چیست پاسخ داده است.

۱- مفهوم شناسی

برای روشن ساختن و درک عمیق‌تر مبحث پیش‌رو، شایسته است در گام نخست به تبیین و تعریف واژگان بنیادی این پژوهش پرداخته شود:

۱-۱- گناه؛ گناه در لغت فارسی به معنای، جرم خطا و خلاف و سرپیچی و هرگونه نافرمانی^۱ و در لغت عربی معادل ذنب، اثم، معصیت و سیئه و خطیئه می‌باشد و به معنای نافرمانی و انجام عملی بر خلاف قانون الهی است.^۲

ازهری در تهذیب اللغه گناه را به معنای انشقاق می‌داند.^۳ همچنین ابن منظور در لسان العرب گناه و معصیت را به معنی سرکشی و نافرمانی و مخالفت با فرمان پذیری می‌داند.^۴

در قاموس قرآن ذنب بر وزن (فرس) را به معنی دم حیوان و غیره معنی کرده و ذنب (بر وزن عقل) در اصل به معنی گرفتن دم حیوان و غیره است. هر فعلی که عاقبتش وخیم است آن را ذنب گویند. زیرا که جزای آن مانند دم حیوان در آخر است و لذا به گناه تبعه گویند که جزایش در آخر و تابع آن است.^۵

همچنین گناه در جای دیگر به عنوان کاری که انسان را از انجام ثواب باز می‌دارد معنا شده است. «راغب» در توضیح واژه ذنب، گناه را این گونه معرفی می‌کند که در اصل بدست گرفتن دنباله و دم چیزی است؛ و استعاره در هر کاری که عاقبتش ناروا و ناگوار است و به اعتبار دنباله چیزی بکار رفته است. از این روی، واژه ذنب به اعتبار نتیجه‌ای که از گناه حاصل می‌شود بد فرجامی و تنبیه و سیاست نامیده شده، جمع «ذنوب» است.^۶

گناه در واقع دوری و جدایی از خداوند متعال است که انسان به سبب انجام برخی اعمال این جدایی و دوری را سبب می‌شود؛ هر چیزی که مخالف کرامت انسانی و از اصلی‌ترین هدف حیات باز دارد، گناه گفته می‌شود.

۱. دهخدا، لغت نامه، ماده ذنب

۲. شمیری، زمینه‌های فردی و اجتماعی کوچک انگاری گناه از منظر قرآن و سنت با تاکید بر نهج البلاغه، ص ۳۴

۳. ازهری، تهذیب اللغه، ص ۷۷

۴. ابن منظور، لسان العرب، ج ۴، ص ۲۹۸۱ ماده: عصی

۵. قرشی، قاموس قرآن ج ۳، ص ۲۴

۶. راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن الکریم ج ۱، ص ۱۵۰

در اسلام هر کاری که برخلاف فرمان خداوند باشد و با از حدود الهی تجاوز کند گناه محسوب می‌شود؛ به عبارتی دیگر گناه عملی است که با اراده و رضایت الهی در تضاد بوده و با ایجاد نوعی تاریکی معنوی در نفس انسان، آدمی را از خدای متعال که نور آسمان‌ها و زمین است، دور می‌سازد و موجب بازماندن وی از کمال و قرب به خدا می‌گردد.^۱

برخی گناه را به معنای خالف و هرکاری که بر خالف فرمان خداوند باشد، تعریف کرده‌اند. آیت الله جوادی آملی در تعریف گناه می‌گوید: «گناه به معنای خطا و لغزش و سرپیچی و مخالفت با امر و نهی مولا می‌باشد؛ یعنی انجام کاری که در نظر مولا و خالق، ناپسند و نکوهیده است؛ چون دارای مفسده است، مورد نهی قرار گرفته و یا انجام ندادن و ترک کاری که به جهت مصلحت واجب شده است. بنابراین، گناه مخالفت با عبودیت و بندگی است.»^۲

۲-۱- نهج البلاغه؛ نهج البلاغه کتابی شامل خطبه‌ها، نامه‌ها و جملات کوتاه حکیمانه امام علی (علیه السلام) است،^۳ که به عقیده برخی پس از قرآن کریم و احادیث نبوی، مهم‌ترین منبع شناخت اسلام و ارزش‌های دینی است. سید رضی که به عنوان یکی از عالمان بزرگ شیعی معرفی شده در اواخر قرن چهارم هجری این مجموعه را جمع‌آوری کرده است. او درخواست دوستانش را برای جمع‌آوری مجموعه سخنان فصیح و بلیغ امیرالمومنین، مهم‌ترین انگیزه خود برای تالیف این کتاب عنوان کرده است.^۴

معیار انتخاب سخنان امام علی (علیه السلام) در این کتاب فصاحت و بلاغت عنوان شده است. به همین دلیل کتاب نهج البلاغه، به معنای «راه و طریق آشکار بلاغت» نامیده شده است. شیخ محمد عبده، یکی از علمای اهل سنت مصر معتقد است که «نهج البلاغه» بهترین توصیف و عنوان برای این کتاب است. برخی عنوان کرده‌اند منبع سید رضی برای گردآوری سخنان حضرت علی (ع) بسیار غنی و گسترده بوده؛ چرا که او برای جمع‌آوری این کتاب از دو کتابخانه بزرگ بغداد بهره برده است. یکی از آنها کتابخانه ۸۰ هزار جلدی برادرش سید مرتضی بوده و دیگری نیز کتابخانه ۱۰ هزار جلدی

^۱ قرائتی، گناه‌شناسی، ص ۷.

^۲ جوادی آملی، مراحل اخلاق در قرآن، ص ۳۳۲

^۳ مصطفوی، معرفی نهج البلاغه، ص ۲۳

^۴ رشاد، دانشنامه امام علی، ج ۱۲، ص ۱۱.

«بیت الحکمه» وزیر بهاءالدوله ابن بویه دیلمی بوده است. برخی نقل کرده‌اند که سید رضی در شش جلد، نهج البلاغه را جمع‌آوری کرده بود.^۱

۲- گناه در آیات و روایات معصومین

در مکتب اسلام، گناه به معنای هرگونه نافرمانی از اوامر الهی و تخطی از حدود شرع است. این نافرمانی می‌تواند در قالب ترک واجبات، انجام محرمات، یا حتی انحراف از مسیر فطرت پاک انسانی باشد. خداوند متعال در قرآن کریم، با بیان صریح، انسان را به پرهیز از گناه و بازگشت به سوی حق فرا می‌خواند. قرآن کریم در آیات متعدد از گناه بر حذر داشته‌اند که به چند مورد اشاره می‌شود: یکی از آیاتی که به بحث گناه اشاره داشته و انسان را گناه بر ذر داشته است آیه ۱۱۱ سوره مبارکه نساء است که خداوند متعال می‌فرماید: «و هر کس گناهی مرتکب شود، پس در حقیقت به زیان خود مرتکب شده و خداوند دانا و حکیم است.»

گناه که تجاوز از مرز قانون الهی است، صفای دل و تقوای روح و عدالت را از بین می‌برد و این بزرگ‌ترین خسارت است. علاوه بر آنکه در نظام هستی و سنت‌های الهی، نتیجه ظلم به مردم، دیر یا زود به خود ظالم می‌رسد. «فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ»^۲

آیه دیگر که به مسئله گناه می‌پردازد، آیه ۳۱ سوره مبارکه نساء است که خداوند متعال می‌فرماید: «اگر از گناهان کبیره‌ای که از آن نهی شده‌اید، اجتناب کنید، گناهان کوچک شما را می‌پوشانیم و شما را در جایگاه خوبی وارد می‌سازیم.»

آیه فوق بیانگر این نکته است که گناهان، دو نوع اند: صغیره و کبیره. از امام کاظم علیه السلام سؤال شد که در این آیه خداوند وعده‌ی مغفرت صغائر را در صورت اجتناب از کبائر داده است، پس شفاعت برای کجاست؟ امام فرمودند: شفاعت برای اهل کبائر امت است.^۳ گناه کبیره، طبق روایات، آن است که خدا وعده‌ی آتش به انجام دهنده‌اش داده است.^۴

آیه دیگر در بحث گناه آیه ۵۳ سوره مبارکه زمیر است که خداوند متعال فرموده‌اند: «ای رسول رحمت) بدان بندگانم که (به عصیان) اسراف بر نفس خود کردند بگو: هرگز از رحمت (نامنتهای)

۱. سروش، حکمت و معیشت، نهج البلاغه در سخنان علی (ع)، ص ۳۵۹

۲. قرائتی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۱۵۸.

۳. صدوق، التوحید، ص ۴۰۷

۴. کلینی، کافی، ص ۲۷۶

با خلق که خود موّلد حسد، تعصب، عداوت، کبر و ریاست هستند. این دسته‌بندی نشان می‌دهد که اگر نفس و تمایلات آن، به‌ویژه آن‌هایی که به شکم و غرایز اولیه مربوط می‌شوند، کنترل نشوند، چگونه می‌توانند شاخ و برگ پیدا کرده و به گناهان بزرگ‌تر و پیچیده‌تر تبدیل شوند.^۱

هرگاه بتوانیم زمام نفس خود را در دست بگیریم و اجازه ندهیم که شهوات و خواسته‌های بی‌حد و حصر آن، مسیر زندگی ما را تعیین کنند، قادر خواهیم بود تا قبح گناه را در ذهن خود حفظ کرده و از عادت کردن به آن جلوگیری کنیم. این مهار، نه تنها از سقوط به ورطه گناهان بزرگ‌تر جلوگیری و بلکه به روشن شدن باطن و درک عمیق‌تر از حقیقت کمک کرده و راه برای یک زندگی معنوی‌تر و پاک‌تر هموار می‌سازد.

۳-۵- کوچک شمردن گناه؛ یکی از قدرتمندترین راهکارها برای مقابله با پدیده‌ی نگران‌کننده "عادی شدن گناه"، این است که هرگز گناهان را، هرچند کوچک، ناچیز و بی‌اهمیت نپنداریم. این یک خطای فاحش است که تصور کنیم گناهان کوچک، خطری جدی برای ما ندارند یا به چشم نمی‌آیند. کوچک شمردن گناه، خود اولین قدم برای عادی‌سازی آن و در نتیجه، باز کردن راه برای گناهان بزرگ‌تر است.

برای درک بهتر این موضوع، به این روایت تأمل‌برانگیز از پیامبر اکرم (ص) توجه کنید: ایشان در زمینی خشک و بیابانی، به اصحاب خود دستور جمع‌آوری هیزم دادند. یاران حضرت با تعجب پرسیدند که در این بیابان خشک، هیزمی یافت نمی‌شود. اما پیامبر (ص) فرمودند: «هر کس هرچه یافت بیاورد.» پس از آنکه اندک هیزمی جمع شد، حضرت (ص) با تشبیه آن به گناهان فرمودند: «گناهان نیز این‌گونه جمع می‌شوند.» و سپس با تأکید فرمودند: «از گناهان کوچک بپرهیزید! بدانید که بازخواست‌کننده گناهان می‌نویسد؛ هر کاری را که پیش از این کرده‌اند و هر اثر و نشانی که به جا گذاشته‌اند و هر چیزی که در کتاب مبین شمارش کرده‌ایم.»^۲ امام رضا (ع) نیز بر اهمیت این موضوع صحه می‌گذارد و فرمودند: «گناهان کوچک، مسیر گناهان بزرگ هستند و کسی که از خداوند در کم، ترس نداشته باشد در زیاد نیز از او نمی‌ترسد.»^۳

۱. غزالی طوسی، کیمیای سعادت، ص ۴۵۱

۲. کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۲۸۸

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۱۷۴

نتیجه گیری

مقاله حاضر به بررسی علل عادی شدن گناه پرداخت، عادی شدن گناه به دلایل مختلف رخ میدهد. مهمترین دلیل آن عدم شناخت خداوند متعال است. یعنی انسان نتواند جایگاه خدا را بشناسد که اینکار درک انسان از عظمت و قدرت او را کاهش داده و او را نسبت به عواقب اعمالش بی تفاوت می‌سازد. دومین دلیل عادی شدن گناه عدم خودشناسی است. یعنی انسان قدر خود و هدف آفرینش را نداند و که باعث می‌شود به راحتی در دام وسوسه‌ها شیطان بی افتاد و ارزش واقعی خود را فراموش کند. علت دیگر عادی شدن گناه وسوسه شیطان است. شیطان نیز با راه‌های فریبنده، انسان را به سوی گناه و تکرار آن سوق می‌دهد.

عادی شدن گناه دارای آثار مخربی بر جامعه است. . غفلت، یعنی فراموشی یاد خدا و توجه صرف به امور دنیوی، زمینه‌ساز فراموشی مرگ و حسابرسی اعمال شده و قبح گناه را در نظر انسان می‌کمرنگ می‌کند. طول امل (آرزوهای دراز و دور از دسترس) و کوردلی (سخت‌دلی و بی‌توجهی به حقایق) نیز با دور کردن انسان از تفکر عمیق در سرانجام گناه، به عادی شدن آن کمک می‌کنند. همچنین، کاهش تقوا در جامعه، به معنای تضعیف نیروی درونی بازدارنده از گناه است که این خود باعث رواج بیشتر اعمال خلاف می‌شود، و در نهایت، نفاق و تفرقه که با ایجاد شکاف در جامعه و تضعیف انسجام اجتماعی، زمینه را برای هرج و مرج اخلاقی و عادی شدن گناه فراهم می‌آورد.

پیامدهای عادی شدن گناه بر اجتماع نیز بسیار گسترده و نگران‌کننده است. از جمله این آثار می‌توان به فراموشی مرگ اشاره کرد؛ در جامعه‌ای که گناه رایج است، انسان‌ها بیشتر به دنبال لذت‌های زودگذر دنیوی رفته و از یاد مرگ و حسابرسی اعمال غافل می‌شوند. دنیا دوستی افراطی نیز نتیجه‌ی مستقیم این عادی‌سازی است؛ تمسک شدید به مادیات، ارزش‌های معنوی را تحت‌الشعاع قرار داده و انسان را از هدف اصلی خلقت دور می‌سازد. این وضعیت به تضعیف بنیان‌های اخلاقی جامعه منجر می‌شود؛ ارزش‌هایی چون صداقت، امانت‌داری و احترام متقابل کمرنگ شده و روابط انسانی سطحی می‌گردد. کاهش انسجام اجتماعی نیز از دیگر پیامدهاست؛ وقتی افراد به ارزش‌های مشترک پایبند نباشند، اعتماد متقابل کاهش یافته و جامعه دچار از هم گسیختگی می‌شود. در نهایت، این شرایط آسیب‌پذیری جامعه در برابر تهدیدات فرهنگی و اجتماعی را افزایش می‌دهد؛ جامعه‌ی ضعیف از نظر اخلاقی و انسجام، راحت‌تر مورد حمله و انحراف قرار می‌گیرد.

منابع

*نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم ابو فضل جمال الدين ، لسان العرب، بيروت، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴ق.
۲. ازهری، محمد بن احمد، تهذيب اللغه، تهران، نشر صادق، ۱۳۸۲ش.
۳. بابایی، احمد، منتخب نهج البلاغه، تهران، نشر موسوی، هفتم، ۱۳۸۰ش.
۴. بحرانی، ابن میثم، ترجمه شرح نهج البلاغه، ترجمه نحمدی مقدم ، مشهد، مجمع البحوث الإسلامية، اول، ۱۴۱۷ق.
۵. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غررالحکم ودررالحکم، محقق: درایتی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۶ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، مراحل اخلاق در قرآن، قم، دارالحديث، ۱۳۸۸ش.
۷. خوانساری، جمال الدين، شرح غرر الحکم، ترجمه علیرضا رحمتی، قم، دارالکتب الاسلامیه، سوم، ۱۳۸۲
۸. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، دمشق، دار القلم، ۱۴۱۶
۱۰. رحمتی شهرضا، محمد، نغمه عاشقی، ده جلسه پیرامون شرح و تفسیر زیارت جامعه کبیره، بیانات استاد فاطمی نیا، قم، پیام علمدار، ۱۳۹۳ش.
۱۱. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰ش.
۱۲. سروش، عبد الکریم، حکمت و معیشت، تهران، نشر صراط، هشتم، ۱۳۸۸ش.
۱۳. صدوق، محمد بن علی ابن بابویه، التوحید، نسیم کوثر، اول، ۱۳۹۰ش.
۱۴. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجا، ۱۳۶۳ش.
۱۵. طبرسی، ابو علی فضل بن حسن، مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار، قم، دار الثقلین، اول، ۱۳۹۲ش.

۱۶. غزالی طوسی، زین الدین ابوحامدمحمد، **کیمیای سعادت**، تهران، کتابفروشی مرکزی، چهارم، ۱۳۵۲
۱۷. قرائتی، محسن، **گناه شناسی**، تهران، مرکز درس های از قرآن، ۱۳۸۷ش
۱۸. _____، **تفسیرنور**، تهران، موسسه فرهنگی درسهایی از قرآن، چاپ ۲۳، ۱۳۹۱ش.
۱۹. قرشی، سید علی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۳۶۴ش.
۲۰. قمی، عباس، **مفاتیح الجنان**، نشر تابان، چهارم، ۱۳۷۹ش.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، تهران، دار الثقلین، چهارم، ۱۳۹۳
۲۲. مجلسی، محمدباقر، **بحار الأنوار**، قم، دار الحدیث، اول، ۱۴۲۳
۲۳. مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اول، ۱۳۶۸ش.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، **پیام امام (شرحی بر نهج البلاغه)**، قم، نسل جوان، اول، ۱۳۸۵ش.
۲۵. نراقی، ملا محمد مهدی، **جامع السعادات**، بیروت، موسسه الاعلمی، چهارم، بی تا

مقالات

۲۶. حسینی، سید طاهره، عشریه، رحمان، عوامل غفلت و راهکار های مقابله با آن از نگاه قرآن کریم، کنفرانس ملی رویکرد های نوین، ۱۳۹۶
۲۷. زمانیان، راضیه، تاثیرات حب دنیا بر رفتار فردی از دیدگاه نهج البلاغه، مجله پژوهش - های معاصر در علوم و تحقیقات، ۱۴۰۱، ش ۳۹
۲۸. گودینی، زهرا و همکاران، تحلیل پیامدها و آثار غفلت از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه معطوف به مقتضیات زندگی معاصر، مجله مطالعات قرآنی، ۱۴۰۱، ش ۵۱
۲۹. مصطفوی، سید جواد، معرفی نهج البلاغه، مشکات، شماره ۴۰۱، پاییز ۱۳۶۱ش.

پایان نامه

۳۰. افضل پور، سمیرا، یقظه و غفلت از منظر نهج البلاغه، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه بیرجند(سایت ایرانداک)، ۱۳۹۶
۳۱. شمیری، قاسم، زمینه های فردی و اجتماعی کوچک انگاری گناه از منظر قرآن و سنت با تاکید بر نهج البلاغه، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه قران و حدیث، ۱۳۹۵
۳۲. ضرابی نژادفرد، طیبه، گونه شناسی گناه و آثار وضعی و دنیوی آن در روایات معصومین، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه بین المللی امام خمینی، ۱۳۹۵ش